

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ**

ISSN 1857-7229

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
YEARBOOK**

ГОДИНА 1

VOLUME I

**GOCE DELCEV UNIVERSITY – STIP
FACULTY OF LAW**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ
YEARBOOK
FACULTY OF LAW**

За издавачот:
Проф. д-р Стеван Алексоски

Издавачки совет

Проф. д-р Саша Митрев
Проф. д-р Блажо Боев
Проф. д-р Борис Крстев
Проф. д-р Стеван Алексоски
Доц. д-р Љупчо Сотировски
М-р Ана Никодиновска

Редакциски одбор

Проф. д-р Стеван Алексоски
Доц. д-р Јован Ананиев
М-р Ана Никодиновска

Главен уредник

Проф. д-р Стеван Алексоски

Одговорен уредник

Доц. д-р Јован Ананиев

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров
Благој Михов

Печати

Печатница „2-ри Август“ - Штип
Тираж - 300 примероци

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“-Штип
Правен факултет
ул. „Крсте Мисирков“ бб
п. фах 201, 2000 Штип
Р. Македонија

Editorial board

Prof. Saša Mitrev, Ph.D
Prof. Blazo Boev, Ph.D.
Prof. Boris Krstev, Ph.D.
Prof. Stevan Aleksoski, Ph. D
Ass. Prof. Ljupčo Sotirovski, Ph. D
Ana Nikodinovska, M.A.

Editorial staff

Prof. Stevan Aleksoski, Ph. D
Ass. Prof. Jovan Ananiev, Ph. D
Ana Nikodinovska, M.A.

Managing editor

Prof. Stevan Aleksoski, Ph. D

Editor in chief

Ass. Prof. Jovan Ananiev, Ph. D

Language editor

Danica Gavrilovska-Atanasovska
(Macedonian)

Technical editor

Slave Dimitrov
Blagoj Mihov

Printing

„Vtori Avgust“ - Stip
Printing No 300

Address of the editorial office

Goce Delcev University – Stip
Faculty of law
Krste Misirkov b.b.,
PO box 201, 2000 Stip,
R. of Macedonia

СОДРЖИНА CONTENT

ПРЕДГОВОР

м-р Ана НИКОДИНОВСКА БИО-БИБЛИОГРАФИЈА НА ПРОФ. Д-Р ВАНЧЕ СТОЈЧЕВ	9
д-р Стеван АЛЕКСОСКИ НИСКАТА РЕЗИЛИЕНТНОСТ И КРИМИНОГЕНИТЕ ОСОБИНИ НА ЛИЧНОСТА НА МАЛОЛЕТНИТЕ ДЕЛИКВЕНТИ ВО РМ	25
д-р Јован АНАНИЕВ УЛОГАТА НА ПАРТИСКОТО ЧЛЕНСТВО ВО ВНАТРЕПАРТИСКИТЕ АКТИВНОСТИ И ВО ИЗБОРНАТА КАМПАЊА	49
д-р Војо БЕЛОВСКИ НАЧЕЛО НА НЕДИСКРИМИНАЦИЈА - ЗАБРАНА НА ДИСКРИМИНАЦИЈАТА	63
д-р Тодор ВИТЛАРОВ УЛОГАТА НА ЈАВНИОТ ОБВИНИТЕЛ ВО НОВИОТ НАЦРТ НА ЗАКОНОТ ЗА КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА	77
м-р Илија ГРУЕВСКИ СТРУКТУРАТА НА КАПИТАЛОТ КАКО ФАКТОР ВО ВРЕДНУВАЊЕТО НА ПРЕТПРИЈАТИЈАТА И ИНВЕСТИЦИОНИТЕ ВЛОЖУВАЊА	87
м-р Олга ЃУРКОВА КАЗНЕНО-ПРАВНА УРЕДЕНОСТ НА ПРОИЗВОДСТВО И ДИСТРИБУИРАЊЕ НА ДЕТСКА ПОРНОГРАФИЈА ПРЕКУ МАС - МЕДИУМИТЕ (СВЕТСКО И МАКЕДОНСКО ИСКУСТВО)	107
м-р Андон МАЈХОШЕВ БЕЗБЕДНОСТА И ЗДРАВЈЕТО НА РАБОТНИЦИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	129
м-р Наташа МАКСИМОВА, м-р Влатко Т. ЈОВАНОВСКИ, м-р Лимонка ЛАЗАРОВА КОМПЈУТЕРСКА И МРЕЖНА БЕЗБЕДНОСТ НА СИСТЕМИ ЗА УПРАВУВАЊЕ СО ДОКУМЕНТИ	147
д-р Елизабета МИТРЕВА, м-р Весна ПРОДАНОВСКА ПРОЕКТИРАЊЕ И ИМПЛЕМЕНТИРАЊЕ НА TQM СИСТЕМОТ ПРЕКУ ТИМСКАТА РАБОТА	155

м-р Кристина МИШЕВА ДРУШТВО ЗА УПРАВУВАЊЕ СО ОТВОРЕНИ ИНВЕСТИЦИСКИ ФОНДОВИ.....	169
м-р Горан НАЦИЌ ПРЕДМЕТОТ НА ПРИМЕНА НА РЕГУЛАТИВАТА БР. 44/01.....	183
м-р Ана НИКОДИНОВСКА ПРАВОТО НА САМООПРЕДЕЛУВАЊЕ НА НАРОДИТЕ И ПРАВОТО НА СЕЦЕСИЈА КАКО ПОСЛЕДНА ИНСТАНЦА ОД ПРАВОТО НА САМООПРЕДЕЛУВАЊЕ	197
д-р Владо ПОПОВСКИ ТАНЗИМАТСКИТЕ РЕФОРМИ И СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД ВО ТУРСКАТА ИМПЕРИЈА ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX И ВО ПОЧЕТОКОТ НА XX ВЕК	213
Марија РАДЕВСКА ОБЛИГАЦИОНИ ОДНОСИ НАСТАНАТИ СО ПРИЧИНУВАЊЕ ШТЕТА ВО МАКЕДОНСКОТО ПРАВО	229
м-р Страшко СТОЈАНОВСКИ НАЦИИТЕ И НАЦИОНАЛИЗМОТ НА БАЛКАНОТ.....	249
Анета СТОЈАНОВСКА ПРОЦЕСОТ И МЕТОДИТЕ НА ПРИЗНАВАЊЕ НА ДРЖАВИ.....	265
м-р Борка ТУШЕВСКА АКРЕДИТИВОТ КАКО СРЕДСТВО ЗА ПЛАЌАЊЕ ВО МЕГУНАРОДНИОТ ПРОМЕТ.....	275

ПРЕДГОВОР

Правниот факултет во Кочани, кој е основан на 27 март 2007 година како дел од поширокото семејство во рамките на Универзитетот „Гоце Делчев“, ја одбележа третата година од своето постоење. Почетоците на оваа високообразовна институција се карактеризираа со слаба кадровска и просторна екипираност, но беа поткрепени со силен елан и ентузијазам, и со уште поголема желба да се твори и да се придонесе во унапредувањето на високообразовните процеси во Република Македонија. Сето ова е во чекор со евроинтегративните процеси на постојана примена на европските методи и стандарди во научно-образовниот процес и на безрезервно залагање за обезбедување на квалитетно образование за нашите студенти.

Ние сметаме дека вечната движечка сила на науката и образованието е когнитивниот момент на осознавање на највозвишените *вредности* на човековото битие - знаењето, умењето, вистината и честа - без кои не може да се замисли ниедно современо општество.

Во тие рамки, ова прво издание на Годишниот зборник на Правниот факултет претставува заокружување на првата етапа од целите што си ги поставивме во почетокот и што продолжуваме да ги остваруваме преку: образување на стручно-научни кадри од областа на правото, јавната администрација, европското право и новинарството на прв и втор циклус на студии; спроведување во континуитет на европскиот модел на едукација, на европските стандарди и трендови во вкупниот образовен процес; промовирање на научноистражувачки проекти, со цел да се негува и унапреди научната и развојната мисла и да се овозможи нивна практична примена во секојдневниот живот.

Ad perpetuam rei memoriam, ни претставува особена чест да го споменеме и големецот – еден од основачите и творците на Правниот факултет, без кого Факултетот немаше да биде она што е сега, и кому, впрочем, му го посветуваме овој Зборник - професорот д-р Ванче Стојчев.

Штип, декември 2009 година

Проф. д-р Стеван Алексоски, декан

Проф. д-р ВАНЧЕ СТОЈЧЕВ

(15.2.1951 г., Црвулево – 30.9.2009 г., Скопје)

**ТАНЗИМАТСКИТЕ РЕФОРМИ И СТАТУСОТ НА
МАКЕДОНСКИОТ НАРОД ВО ТУРСКАТА ИМПЕРИЈА
ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX И ВО ПОЧЕТОКОТ НА XX
ВЕК**

Апстракт: Главното прашање кое се презентира во овој труд е позицијата на македонскиот народ во турскиот политички и правен систем од средината на XIX век до почетокот на балканските војни (до 1912 год.).

Анализата покажа дека Турската империја, на практика, немала способност да ги интегрира претставниците на македонскиот народ во системот и покрај тоа што имала донесено закони во таа смисла. Во статијата се анализираат главните причини за таквата подвоеност на нормативното и стварното во примерот на Турската империја во посочениот период.

Клучни зборови: *танзиматски реформи, Македонија, организација на власта, административно-територијални единици, вилаети.*

**THE TANZIMAT REFORMS AND THE STATUS OF THE
MACEDONIAN PEOPLE IN THE OTOMAN EMPIRE IN THE
SECOND HALF OF THE XIX CENTURY AND THE BEGINING OF
THE XX CENTURY**

Abstract: The main issue presented in this article is the position of the Macedonian people within the Turkish political and legal system, from the middle of the 19th century to the beginning of the Balkan Wars. The analysis has shown that the Turkish Empire had virtually no capacity to integrate representatives of the Macedonian people in the system, even though it had enacted respective laws. The article analyzes the main reasons for this divergence between the normative and the actual situation in the example of the Turkish Empire in the given period.

Key words: *Tanzimat Reforms, Macedonia, the organization of government, administrative units, vilayets.*

ТАНЗИМАТСКИТЕ РЕФОРМИ И СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД ВО ТУРСКАТА ИМПЕРИЈА ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX И ВО ПОЧЕТОКОТ НА XX ВЕК

Општи аспекти

Турската империја, до крајот на доминацијата во Македонија, на планот на власта го претпочитувала т.н. вертикален етнички систем. Тој систем се состоел во правото и уште повеќе во можноста на муслиманскиот елемент да биде доминантен носител на јавните (политички, административни, воени и судски) функции.

Имено, уште во 1691 година со Низами Џедид, издаден од Хусеин Ќуприли, се регулирала правната положба на христијаните на таков начин што им бил допуштен изборот за драгомански и други служби. Меѓутоа, тој пропис не ги опфатил Македонците, туку само фанариотските првенци кои оттогаш па натаму вршеле големо влијание врз турската власт.¹

И прописите што биле донесени во т.н. *период на Танзиматот*, а посебно Хатихумајунот, битно не ја измениле состојбата. И по тие прописи Македонците биле исклучени од ефективната власт. Иако Хатихумајунот правно и политички ги изедначува сите², тој не постанал основа за фактичка промена. Политичката, административната, судската и воената³ власт и понатаму останале непристапни за македонската етичка (народна) група. Безначаен исклучок претставува изборот на двајца Македонци во првиот турски парламент (на Димитар Робев од Битола и на Ѓорѓи Чакар од Струга – првиот во Парламентот, а вториот во Сенатот).⁴ Тој исклучок има симболичко значење, но и совршена маргиналност кога станува збор

1) Немуслиманите добиле ограничен пристап во турските служби со Низами Џедид од Хусеин Ќуприли во 1691 година. Но, тие ги зафатиле, пред сè, фанариотските првенци. Македонците формално правно биле изедначени дури во втората половина на XIX век со Хатихумајунот, со првиот турски устав и со другите норми, но македонските првенци само со исклучок можеле да влезат во власта. Таков исклучок е направен во првиот турски парламент. – Види: Снегаров И., *История на Охридската архиепископия – патриаршия*. София 1934, стр. 113–114; *Историја на македонскиот народ*, кн. втора, Скопје 1969.

2) Види: *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*, том први, Скопје 1981, стр. 178–180.

3) Кога се однесува на воената власт, бил изменет дури и прописот од Хатихумајунот, со тоа што се решило, божем по двострана волја, христијаните да не служат војска но да плаќаат данок, наречен бедел. – Види: Јосепх вон Хаммер, *Историја Турског (Османског) царства*, Загреб 1979.

4) *Историја*..., стр. 86.

за статусот и за третманот на целата народна група и кога се има предвид фактот дека тој парламент траеше само една година.

Причините за тоа лежеле во фактот што во Турската империја, сè до крајот на нејзината власт на Балканот, социјално-економски, а и политички, доминирале традиционалните сили, поврзани со старите спахиски и ајански кругови – модифицирани во нова земјишна велепоседничка категорија кон која се приклучиле и делови од лихварската, трговската и чиновничката категорија во која речиси немало Македонци.⁵

Таа нова општествена сила, која изникнала врз проникнувањето на трговскиот и лихварскиот со земјишниот капитал, а во рамките на јакнењето на турскиот фискус и на потребите од издигнување на централната власт⁶, создавајќи еден вид полукапиталистички стопански систем, суштински била далеку од либералните идеи и принципи. Таа, со оглед на предоминанцијата на муслиманскиот елемент, повеќе била фактор на натамошно одржување на принципите на социјална и политичка сегрегација и исклучивост и основа врз која се одржувале односите на надвластеност на муслиманскиот над немуслиманскиот елемент. Респективната премоќ на односната категорија го одржувала т.н. вертикален етнички, социјален и политички систем.

Во таа смисла биле особено силни противењата на политичкото издигнување и на допуштањето кон ефективната управна, судска и воена власт. Идејно и културно, тие отпори биле поврзани со традиционалниот дух на муслиманската ексклузивност, со духот на Великиот Канун, според кој никако не било возможно верниците (муслиманите) и неверниците (ѓаурите) да се најдат на исто рамниште.⁷

Токму тој дел од Турската империја, до крајот на турското владеење во Македонија, имал сила – континуирано да ги дезавуира промените и

5) Види: Елхатж Ахмет Али Паша, Османски политически трактат, предговор од Б. Цветкова, София 1972; Данчо Зографски, Развојот на капиталистичките односи во Македонија за време на турското владеење, Скопје 1967.

6) Цветкова Б., цит. дело; Данчо Зографски, цит. дело; Десанка Миљовска, Класне снаге национално-ослободилачког покрета македонског народа у другој половини XIX века. Докторска дисертација. Ракописно одделение на Институтот за национална историја – Скопје.

7) Тој дух на отпор впечатливо се гледа од наведениот Политички трактат на Елхадж Ахмет Али Паша. Но тој постојано ерупитрал како реакција на реформните обиди. Така било и со реакцијата во 1807 год. и доаѓањето на Мустафа IV, така било и со реакцијата на реформите во 1876 год. и доаѓањето на Мурат V, така било и со реакцијата на Абдул Хамид во 1909 год. и со неговото конечно детронирање и протерување во Солун. – Види: Јосепх вон Хаммер, оп. цит.; Цветкова Б., цит. дело.

реформите што имале цел правно и политички да ги изедначат сите групи и индивидуи во Империјата, а кои редовно биле наметнувани од страна на големите сили, со што Турција од XIX и почетокот на XX век станала прочуена по правната несигурност и по противречноста на правните принципи и на фактичките односи.

Либералните сили во Империјата се јавиле, пред сè, во областа на политиката и културата. Тоа биле млади образовани и прогресивни генерации Османи, кои биле под посилно културно влијание на западните земји, а посебно на Франција и на Англија.⁸ Вдахнати со либералните идеи, а мотивирани со обнова на силата и на способноста на Империјата, тие сили бујно се вклучиле во политичкиот и културниот живот, придонесувајќи тој да се динамизира кон помодерна социјална, политичка и културна структура. Нивните заложби можат да се соберат во идејата на политичка и правна рамноправност на сите групи, во претставничката демократска структура на власта, во културниот (верски, обичаен и сл.) трибализам, во развивањето на државниот патриотизам како основа за формирање на општа (за сите етнички групи) политичка (државна) националност. Тие настојувања биле изразени преку принципите на уставноста, парламентаризмот и османството.⁹

Тоа движење, познато како Јени Османлилар, дало видни личности на турскиот политички и културен живот, какви што биле Мустафа Мехмед, Решид-паша, Али-паша, Фуад-паша, Михад-паша, Ибраим Шинаси и други.

Токму од дејствувањето на тие сили и средини произлегле т.н. танзиматски реформи во Турската империја. Почнувајќи од Ѓилханскиот Хати-шериф што бил напишан и прочитан од Решид-паша, преку Хати-хумајунот прочитан од Али-паша, па сè до првиот Устав, објавен од Митхад-паша, систематски течеле реформи во општествената, културната, политичката и управната структура на Империјата. Во тоа течение биле донесени голем број акти, кои се одразиле врз положбата на етничките групи (во тој склоп и врз Македонците) од кои, со оглед на нашата тема, позначајни се тие што биле поврзани со управните реформи на провинциите какви што биле Нотата кон Хати-хумајунот (1867), Вилает низамнамеси и Вилаетлер низамнамеси од 1864 и подоцнежниот Органски закон за вилаетите од 1880 година.¹⁰

8) Joseph von Hammer, оп. цит.

9) Истото, стр. 408.

10) Види: Аристарцхи Bey (Gregoire), *Legislation Ottomane*, III, Constantihople 1874; A. Heidborn, *Manuel de droit public et administratif de L'empire Ottoman*, vol. I, Vienne–Leipzig 1908; Arnaudov Нг., Пълно събрание на държавните закони, уставы, наставления и

Формално признатата рамноправност во политичката и управната сфера никогаш не била прифатена. Претставништвото никогаш не се засновувало ниту на изборно право, ни на пропорционална сразмера. Спротивно на тоа, претставниците во меџлисите биле поврзани со традиционалните права на верскиот поглавар и на еден до двајца првенци, кои попрво биле именувани отколку избирани. Згора на тоа, самиот меџлис имал второстепена улога во споредба со управителот на територијалната единица (мухтарт, беледије реисот, кајмакамот, мутесарифот и валијата), што значи дека до крајот на турското владеење постоело автократско и инокосно управување, цврсто поврзано со турскиот и муслиманскиот елемент.¹¹

Либералниот младотурски бран што започнал од средината на XIX век и траел до крајот на турското владеење во Македонија, всушност, придонел политичката и управната функција во Империјата, а посебно во провинциите, да се олигархизира, и тоа првенствено врз муслиманска основа, а не да се демократизира врз општа основа.¹²

високиа заповеди на Османската империја, Цариград 1871.

11) Исклучоците биле мошне ретки. Се споменува, на пример, Васо-Паша, кој бил поставен за намесник на валијата на Косовскиот вилает. Но и тој бил Грк или Албанец (има противречни мислења за тоа). Немуслиманите можеле да бидат само муавини (заменици) на управниците, но во нив или воопшто не можело да се најде Македонец или тоа било толку редок исклучок што не ја менува констатацијата. ‡ Види: Јосепх вон Хаммер, цит. Дело. Скендер Ризај, Управно-политичке реформи у Македонији (Косовском, Битољском и Солунском вилајету)// Македонија во Источната криза 1875–1881, Скопје 1978, стр. 167-186.

12) Олигархизацијата се гледа во тоа што со реформите не се создале масовни колективни тела, кои би произлегле од општото право на глас и би трпеле јавно влијание и јавна контрола и кои би биле политички надлежни да го регулираат животот. На пример, тие не можеле да бидат законодавни тела. Пред сè, тие биле советодавни и помошни тела на управителот.

Создадените меџлиси начелно и практично броеле од 8 до 13 членови и во нив *ex officio* влегувале 7 членови, а 6 биле избирани и именувани.

Муслиманската преминација во меџлисите се гледала во тоа што, на пример, на ниво на вилаетите од вкупно 13 членови плус еден платен секретар, муслимани биле 9 членови (валијата, муфтијата, наибот, мухасибот, мудирот, платениот секретар и три избрани лица), додека немуслиманите биле четири лица (грчкиот митрополит, двајца христијани и еден Евреин). Податоците се однесуваат на Солунскиот вилает. – Види: Скендер Ризај, цит. дело.

Провинциската структура, управата, судство и положбата на Македонците

Во 1867 година бил донесен мошне значајниот *Vilâyetler nizâmnamesi*¹³ општо заснован врз Хати-хумајунот и врз неговата актуализација преку Нотата врз Хати-хумајунот од 1856 година, предадено како меморандум на Француската влада до Портата на 24 февруари 1867 година.¹⁴

Според респективниот реформен акт, кој пак го користел опитот на претходната Одредба за реформа на Подунавскиот вилает (*Vilâyet-i Tuna*) сите провинции се конституирале во посебни и сложени територијално-управни единици (Вилаети), чијашто општа (политичка) и посебна (извршна) управа познавала и претпоставувала колективен народно-претставнички орган со надредена положба.

Сложеноста на вилаетите се гледала во тоа што тие подразбирале пониски територијално-административни единици како свои составки кои, во односот кон влијателната управна структура, биле подредени и зависни. Во вилаетите такви единици биле санџаците, казите, нахиите, градските општини (*Belediye*) и селата.¹⁵ Во градските општини постоеле пониски единици со елементи на управните единици какви што биле маалите и нивните органи (*muhtarot* и *Maale mexlisot*).

Демократичноста (колективноста) во уредувањето на управата (и на судството) се состоела во тоа што во сите територијални-управни единици, вклучувајќи го и вилаетот, постоеле совети кои имале поопшта надлежност поврзана со општите работи и потреби на територијалната единица од која тргнувала управата спроведувајќи ги во живот, односно во тоа што постојните судови, исто така имале совет од судии поротници на чие чело стоел редовниот судија при односниот суд.¹⁶

Народно-претставничкиот принцип се гледал во тоа што сите тие совети имале мешан состав или биле составени од членови-претставници на различни народни групи.¹⁷

13) Донесен е 1867 година. Види: A. Alicic, *Uredba o organizaciji vilajeta 1867*, P. O. P. XII-XIII, Sarajevo 1955.

14) Eduard Driaut, *La Question d'Orient*, Paris 1900.

15) Види: Aristarchi Bey, op. cit.; A. Heidborn op. cit.

16) Види: Aristarchi Bey, op. cit.; Arnaudov Xp., cit. delo.

17) На пример, во составот на Солунскиот вилает, во Управниот совет учествувале 6 лица по службена должност (валијата, наибоот, муфтијата, грчкиот митрополит, мухасибот и мудирот на вакафскиот имот), потоа тројца муслимани и тројца немуслиманите (двајца христијани и еден Евреин) како претставниците на конфесионалните групи. Советите

Советите на територијалните единици носеле атрибут управни *Idâre meclisi* (идаре меџлиси) што упатува и на положбата и на надлежноста поврзана, пред сè, со усогласувањето на различните оддели на управата, со чувањето на редот и мирот во територијалната единица и надзорот над нив, како и со уредувањето на одделни комунални, стопански и фискални работи. Во градските општини, тие се викале *Belediye meclisi* (беледије меџлиси), а во селата *Ihtiyar meclisi* (ихтијар меџлиси или Совет на старците) една од најстарите институции во Империјата.

На ниво на вилаетот, покрај Идаре меџлиси постоел и Општ вилаетски совет, *Vilâyet umûmî meclisi* – (вилает умуми меџлиси), кој имал општи управни надлежности и извесни политички овластувања во сферата на законодавната иницијатива пред централната власт.¹⁸

Колективноста на претпоставениот орган битно не ја променил автократската карактеристика на турската управа. И понатаму, управителот на единицата имал повисоки овластувања, а меџлисот повеќе бил советодавно тело (по различни прашања и состојби). Во таа смисла, почнувајќи од вилаетот па до селото и маалото, валијата, мутесарифот, кајмакот, мудирот, беледије реисот и мухтирот биле вистинските функции и лица кои нормативно и вистински имале власт, а меџлисите им биле помошни тела.¹⁹

Во оние случаи во кои составот на меџлисите успева и фактички да влијае врз тековната политика и врз управните работи, во нив, во суштина, политичкиот и управниот однос не бил демократизиран туку само олигархизиран, бидејќи практично меџлисите броеле од 8 до 11 членови, и притоа не претпоставувале канали и средства за влијание на заедницата врз нив. Во тие случаи, а и во оние во кои меџлисите се покажале како советодавни и помошни тела олигархизацијата на власта се засновувала врз принципот на првенство, односно врз специфичен аристократски принцип, бидејќи членовите на меџлисите можеле да бидат и практично биле економските и духовните првенци – ајаните и началниците на местата и на професионалните заедници.²⁰

Претставничкиот принцип пак, од своја страна, не довел до побитни промени во статусот на етничките групи:

- *прво*, затоа што позицијата и улогата на меџлисите, во кои имало и двајца претставници на христијаните, била послаба од таа на

имале и платен секретар од муслиманска вера. Види: Скендер Ризај, цит. дело.

18) Види: Aristarchi Bey, op. cit.

19) Види: Josph von Hammer, op. cit.

20) Види: Ibidem; Aristarchi Bey, op. cit.

извршната управа и на судството во кои доминирала муслиманската, т.е. турската група;

- *второ*, поради вонредно малиот број на претставници на немуслиманските групи (само 2 члена) во меџлисот, кои, во секој случај, биле незабележително малцинство;
- *трето*, односниот принцип не дал особени резултати и поради зависната положба, малата моќ и отсуството на углед на групата што е застапена во меџлисот. На пример, во судовите, целокупното претставништво на немуслиманските групи било со еден поротник во судскиот совет во кој доминирал редовниот судија, најчесто муслиман.²¹

Згора на тоа, и во судовите се задржал најчесто негативниот однос кон немуслиманските групи, претставници и странки; никогаш немуслиманските странки не се изедначиле со муслиманските. Секогаш изјавите на муслиманите имале поголема сила. Не се земале предвид обвинувањата на немуслиманите против муслиманите, ниту документирани тврдења.²²

Тие односи во судството биле типични за шеријатскиот суд (Mahkeme-i Seri'î), но не биле непознати како за граѓанскиот (Hukuk Dayresi), така и за кривичниот оддел (Ceza Dayresi), било да станувало збор за првостепените судови (Bidayet Dayresi), било да станувало збор за повисоките, вклучувајќи го и највисокиот суд (Temyiz-i Hukuk или како што подоцна се нарекол Дава меџлиси).²³ Со оглед на општата клима, на владејачките вредности и на силата на групите, нееднаква положба и без изгледи таа да биде изменета, владеела и во (евентуалните) меѓусебните трговски спорови на муслиманските и немуслиманските странки во т.н. Ticaret Mahkemesi или трговски судови.

Дека во рамките на погореизнесените реформи положбата на македонската етничка група не се изменила особено сведочат фактите дека Македонците практично ги немало, доколку се имаат предвид меџлисите на повисоките територијални единици, какви што биле нахиите, казите, санџаците и самиот вилает. Нив, практично, ги немало ниту како судски поротници.²⁴

21) Види: Aristrarchi Bey, op. cit.

22) Види: Скендер Ризај, цит. дело.

23) Види: Arnaudov Hr., cit. delo; James Baker, Turkey in Europe, London 1877.

24) Во македонската историографија не се споменуваат Македонци како членови на повисоките меџлиси. Некои постојни истражувања укажуваат дека такви членови обично биле грчките, влашките или еврејските старешини или понекој грцизиран македонски

Македонците, главно, биле застапени во најниските, *Belediye Meclisi* и, се разбира, во маалските и селските меџлиси што биле поврзани со конфесионалните заедници. Во судските работи и институции македонската етничка група, преку своите првенци, имала пристап само во црковните судови, кои, исто така, биле единствено поврзани со конфесионалната припадност и надлежност на црквата. На посебни функции, пак, можеле да бидат избирани за коџобашии на селските старешински совети и на маалските совети, кои исто така биле поврзани со конфесионалната припадност, односно да имаат и некои пониски функции до тоа ниво.

Причините лежеле во тоа што Македонците се наоѓале во темелот на империјалната економска и политичка пирамида, поради што нивната еманципација од таквата зависност и нивното вклучување во повисоките позиции на системот нужно би довело до големи потреси и до загрозување на интересите на доминантните турски категории. Поради тоа наместо интеграција во системот, Македонците биле ставени под будна контрола во сите области, дури и во областите во кои традиционално уживале локална самоуправа, како што биле верата, просветата, семејното, старателското и наследното право, локалните работи и сл. И во тие области, со инаку ниски и за системот помалку значајни институции, постоеа централна контрола над изборот на старешините, мухтарите и членовите на локалните меџлиси.²⁵ Имено, жителите на селото и маалото сами вршеле предлагање на коџобашии, но нив конечно ги поставувал валијата. Или пак *Mahale meclisi* и *Ihtiyar meclisi*, како и црковно-училишната општина, морале да ги запознаваат властите со состојбите и односите од својот делокруг. Последните располагале и со неприкосновено право да преземаат сè што било по мерата на нивниот интерес и на нивната волја. Во таа смисла, по многу работи биле должни да информираат коџобашиите, кои биле најнизок приврзок на турската власт, всушност, без власт – а со многу обврски кон неа.²⁶

Од изнесеното, како општо, може да се констатира дека реформните прописи што биле донесени во Турската империја во XIX век и што важеле и за Македонија не придонесле за изедначување на положбата на групите а особено не се променила положбата на македонската етничка група.

чорбација. Карапетров споменува двајца Бугари, членови во државниот совет.

25) Види: *Aristarchi Bey*, op. cit.; *A Heidborn*, op. cit.; *Hammer*, op. cit.

26) Види: *Ibidem*.

Македонците и нивната позиција во институциите на конфесионалната, локалната и еснафската самоуправа

Народните групи вклучени во верските заедници уживале самостојност по прашањата непосредно поврзани со конфесионалните потреби и со брачните, семејните и наследните работи – доколку сите тие не се коселе со основниот владејачки интерес на Турците и на другите муслимани. Самостојното (самоуправно) уредување на респективните прашања традиционално им било доверено на црквите и на нивните органи, од кои, со време, за македонски услови се развила црковно-училишната општина, која пак произлегла од епитропскиот институт.²⁷

Земено во целина, самоуправата во Турската империја, јавувајќи се врз верска основа, постоела како сепаратна самоуправа во сферата на посочените потреби. Таа на исто ниво (село, маало или градска општина) се јавувала издвоено, како присуство на повеќе исти или слично самоуправни институции што немале меѓусебни врски и компетенции. Во таа смисла, на пример, во исто место и на исто ниво можеле да постојат едно до друго и влашката, и еврејската, и патријаршиската, а кон шеесеттите и седумдесеттите години од XIX век и македонската црковно-училишна општина, таму каде што Македонците се еманципирале и издвоиле од патријаршиските општини и од грчкото влијание.

Покрај сепаратноста, самоуправата во Империјата се јавувала само како локална институција на најниските нивоа на животот и работата на заедниците. Таа, имено, не претпоставувала заемни врски и заеднички повисоки институции во ниедна повисока административно-територијална единица.

Локалниот и хоризонталниот принцип практично оневозможувале еволуирање на општинската самоуправа во општа самоуправа на еден милет, бидејќи тоа ео ipso би означувало еволуција на таа самоуправа од конфесионалната, просветната и приватно-граѓанската сфера во политичката и јавно-правната сфера. Со други зборови, самоуправата на конфесионалните групи, во тој склоп и на Македонците, во условите на Турската империја немала политичка природа и не спаѓала во сферата на јавната власт. Таа припаѓала на обичајната и приватната сфера.²⁸

27) Види: Славко Димевски, Создавањето, структурата и компетенциите на македонските црковно-училишни општини// Гласник на ИНИ, 1/1970, стр. 35–53; Александар Трајановски, Црковно-училишните општини во Македонија, Скопје 1988.

28) Види: Хатихумајунот ‡ Документи...; Joseph von Hammer, op. cit.

Како таква, самоуправата на македонската етничка група не се јавувала со значење на лост што би го посредувало нејзиното учество и влијание во политиката, управата, судството или војската. Самоуправата, посебно таа што била олицетворена во црковно-училишните општини, стоела надвор од власта и, во крајна линија, во сенката на таа власт.

Таквата неполитичка природа на самоуправата била доминантна сè до средината на XIX век. Оттогаш па натаму традиционално неполитичките самоуправни институции на разните милети фактички (не и правно) почнале да генерираат и политички функции.

Во суштина, станува збор за процес на освојување на црковно-училишните општини од страна на младото, растечко и сè помоќно граѓанство.²⁹ Дотогаш, до средината на XIX век, општините биле под доминација на повисокиот клер и на чорбациите, т.е. на духовните и економските првенци. До тогаш, практично доминирала црковната норма и намеса и проблематиката поврзана со верата и верските работи.

Во тој склоп Македонците биле претставувани од своите чорбации, кои духовно но и економски сраснувале со грцизмот, поради зависноста од грчките трговци и од грчкиот клер.³⁰ Поради тоа, оние самоуправни институции што постоеле до средината на XIX век не претставувале рамка и средство на македонската група преку кои таа би влијаела врз решавањето на тогаш нараснатите потреби во областа на образованието, културата, стопанството и другите сфери, кои се јавиле како потреба на македонското граѓанство.

Токму врз основа на граѓанството и на неговите потреби за издигнување и еманципирање од притисокот, од страна на грчките трговци и духовници, црковно-училишните општини, како самоуправни институција, станале рамка и средство во која и преку која се изразиле општествените и политичките тензии и преку кои се посредувало политичкото влијание на групите, во тој склоп и на македонската етничка група.

29) Види: Еничарев Г. Никола, Вспоминания и бележки, София 1906; Славко Димевски, Некои моменти од борбата на велешкото граѓанство со Егзархијата// Гласник на ИНИ, 1/1959, стр. 173–194; Александар Трајановски, цит. дело; Блаже Ристовски, Македонскиот народ и македонската нација, Скопје, 1983.

30) Види: Г. Макензијева и Л. Ирбијева, Путовања по словенским земљама Турске у Европи, Београд 1868; Офейков, Македонија в хилядугодишнината на св. Методий, Пловдив 1885; Блаже Конески, Кон македонската преродба. Македонските учебници од XIX век, Скопје 1959; Блаже Ристовски, Венјамин Мачуковски во македонскиот културно-национален развиток. Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата. Скопје 1979, стр. 569–603.

Тие тензии се изразиле и во борбата за секуларизација на образованието, училиштето, културата и другите самоуправни работи (бракот, семејните, наследните и сл. прашања) и за нивно подведување под граѓанската намеса во ликот на лаички и граѓански реконструирани општина.³¹

Односната компетенција нужно добива и национално обележје. Поради тоа, потребите на македонското граѓанство за образование и за поопшто влијание се поврзале со форсирањето на мајчиниот јазик и на народното училиште и со богослужбата на разбирлив говорен јазик, односно со настојувањето да се има свои претставници во мецлиците и своја црковна јерархија.³²

Во таа борба, македонските црковно-училишни општини почнале да се поврзуваат, да издвојуваат центар во ликот и улогата на Солунската општина, функционално и институционално да се шират и развиваат и да бидуваат израз на сè поопфатното и поорганизирано духовно политичко движење.³³

Ширењето на базата и на улогата на општините се огледа во тоа што македонските општини од втората половина на XIX век ги опфатиле еснафските организации, нивните собранија и претставници и маалските собранија и нивните претставници како свои составни и функционални делови.³⁴

Таа база и тие членови на општините биле далеку помасовен, посамостоен и подинамичен чинител на линија на македонските национални и социјални интереси и потреби од тој на чорбациските општини до петтата и шестата деценија на XIX век. Во тој склоп и врз таа нова основа, македонските црковно-училишни општини ја развиле својата институционална и функционална структура и станале значајни установи – душа на народот и на неговите стремежи.³⁵

31) Карактеристични се, на пример, ставовите и решенијата на Прилепската општина. Види: Љубен Лапе, Протоколи на заседанијата на Прилепската општина (1872–1886), Скопје 1956.

32) Види: Снегаров И., Солун в Българската духовна култура, София 1937; Историја на македонскиот народ, кн. трета; Иван Катарциев, Два документа за историјата на школството во Македонија// Просветно дело, 7–8/1954; Истиот, Серската област (1780–1879), Скопје 1961; Ристо Кантарциев, Македонското преродбенско училиште, Скопје, 1965.

33) Види: Петко Рачов Славејков, За унијатското движење во Македонија † Документи за борбата на македонскиот народ..., т. И, стр. 218–223; Блаже Ристовски, Унијатството во Македонија// Разгледи, 1/1960, 72–90 и Разгледи, 2/1960, 158–189.

34) Види: Љубен Лапе, Протоколите..., стр. 10, 18.

35) Види: Љубен Лапе, цит. дело; Славко Димевски, Создавањето..., Александар

Во институционална смисла, општините се стекнале со општо собрание, со совет (обично нарекуван општина, а во суштина извршен орган), со одделенија, *настојателства* (за училишни, црковни и други работи), со одделни одговорни функционери за благајнички, библиотекарски или други работи. Во институционалниот развој спаѓаат и непосредните врски и односи што ги развила црковно-училишната општина со еснафските и маалските организации и институции, а и со селските совети. Во таа смисла, тука спаѓа и развиената соработка и координација меѓу општините, што претставувало новина и истовремено уште еден начин тие да се здобијат со општ и политички, а не само со локален и конфесионален карактер.

Во функционална смисла, општините го развиле модерното образование, ги прошириле функциите во граѓанските дела на своите припадници, и ја генерирале борбата за посебна македонска црква, а преку неа и за народно и национално-културно признавање и конституирање на Македонците, што сето заедно не било возможно да се помисли во старите чорбациски општини.³⁶ Токму во таа смисла, македонските општини досегнале параметри на политичка партиципација, станувајќи еден вид парapolитички институции. Поради тоа, власта знаела и да ги ограничува или и да ги оневозможува општините и еснафските организации³⁷ тогаш кога нивната акција покажувала истакната самостојност и политичка насоченост.

Селските совети (*Kura Ihtiyar Meclisi*), како што рековме, биле најнизок приврзок на механизмот на власта. Советите (неговите членови – од три до десет) биле помошни тела на мухтарот, на коџобашијата или како што го викале македонските селани, на кметот. А тој, пак, бил целосно врзан за погорните инстанции.

Надлежностите на селските совети биле слични како и тие на црковно-училишните општини, кога станува збор за локалниот и конфесионалниот живот, т.е. за потребите на припадниците од определена конфесија на ниво на селото. Во тие надлежности спаѓале грижата за земјоделството и сточарството, грижата за необработената земја во атарот и во врска со тоа

Трајановски, цит. дело.

36) Истото.

37) Во таа смисла, на пример, Вајганд констатира: „Во Северна Македонија занаетчиите се организирани во еснафи и таа еснафска организација ја гарантира националната поврзаност и дава основа врз која се градат и можат да напредуваат црковно-националните стремежи. Заради тоа турските власти гледаат со недоверба на еснафите и ги прогонуваат, а понекаде дури сосема ги забрануваат. Тие се добро организирани во Скопје, Велес, Прилеп, Охрид, а во Битола постои тешка борба не само со Турците туку тие се трн во окото и на грчката митрополија” † Weigand – *Etnografie von Macedonien*, Leipzig 1924. Види уште: Кънчев В., Град Скопие// Периодическо списание, 55–56, Средец 1898.

должноста да се запознаат погорните инстанции (реис беледие, муидрот и натаму), отворање училишта и задоволување на потребите на училиштето, грижата за подвижниот и неподвижниот имот останат без наследници, распределбата на даночните задолженија на семејствата во врска со даночната маса на селото, помирување на скарани странки и сл.

Посебни обврски на селскиот мухтар биле известување на повисоките власти за движењето на сомнителни лица, комити, качаџи и други. Известување за настаните и состојбите во селото, спроведување на наредбите од војните или цивилните власти што биле на територијата на неговото село, обезбедување конак и други потреби и сл.³⁸

Партиципацијата на Македонците, која се одвивала преку селските совети константно останала во привилегија и застапување на селските првенци (чорбаџии). Таа не претрпела промена и не доживеала динамика слична на градските црковно-училишни општини, бидејќи во македонското село не настанало такво раслојување кое како позначаен економски и општествен субјект би ја исфрлило некоја друга помасовна категорија, слично на раслојувањето на градот и на издигнувањето на работното еснафско и трговско граѓанство. Спротивно на македонскиот град, македонското село многу подолго останало традиционално. Распоредот на моќта и угледот во него биле поврзани пред сè со економското и духовното првенство. Во таа смисла, не можело да се замисли селски совет без селскиот поп и селските чорбаџии.

Еснафските организации во потесна смисла имале професионално-сталешки карактер; тие биле корпорации свртени пред сè внатре, кон прашањата и потребите на своите членови, на одбегнувањето конкуренција, на издигнувањето мајсторски кадар, на решавањето внатрешни спорови и сл. Тие имале и пошироки социјални функции, давајќи финансиска помош на училиштата, болниците, сиропиталиштата, се грижеле за одделни семејства од стопанските работи во врска со својот занает, во смисла на унапредување на производството, задоволувањето на потребите на државата, во прв ред на војската и сл. На таа основа тие организации уживале голем углед, на претставниците на еснафите – нивните устабашии брзо станале членови на меџлисите.

Еснафите биле хиерархиски организирани, имајќи општо собрание, извршен совет, главен мајстор или устабашија, негов заменик или итбашија, како и чауш, еден вид организационен и технички помошник на устабашијата и извршител на внатрешните работи, извршувајќи ги и изречените казни на членовите на еснафот. Во еснафот постоел и суд на чело со устабашијата

38) Види: Aristrarchi Bey, op. cit.; James Baker, Tureky.

или кајата, како што понекаде се викал началникот на еснафот. Еснафската организација има и *еснафска каса*, институција што имала широко значење не само за професионалните и хуманитарните, туку и за пошироките општествени функции на еснафот.³⁹

Еснафските организации во Македонија постоеле и функционирале врз народносен и врз локален принцип, така што во еден занает и во едно место имало македонски, еврејски, влашки, муслимански или други такви организации.

Народносниот карактер во примерот на македонските еснафски организации придонел тие да не останат настрана од народите и националните превирања и збиднувања во XIX век. Токму во таа смисла и еснафските организации претставувале институција преку која Македонците партиципирале во општествените и политичките процеси.

Во врска со јакнењето на македонското градско стопанство и со економското издигнување на македонското работно и еснафско граѓанство стои ширењето на улогата на еснафските организации. Тие станале главна потпора на народната просвета; со време го поднеле главниот товар на финансирањето на македонските црковно-училишни општини и на нивните функции.

Станувајќи главен економски фактор во овозможувањето на работата на народното училиште, во поткрепувањето на просветата, културата, здравството и другите потреби на својот народ, еснафските организации, посебно, нивните собранија, станале главна потпора на црковно-училишните општини во процесите на народно-културната преродба на македонскиот народ. Од силата на еснафите зависела и силата на општините. Познатата промена и динамика на силите и ориентациите во општините до Источната криза настанала токму со издигнувањето на граѓанските еснафски категории и со нивното проникнување во општината и во нејзините функции.

Во таа смисла, еснафските организации, во примерот на Македонија, покрај тоа што биле сталешко-професионални организации, станале уште и народни-социјални и парapolитички организации. Тие се избориле за претставништво во меџлисите, со свои претставници навлегле и во училишно-црковните општини, а и содржински и функционално се поставиле непосредно и активно кон народните процеси во втората половина на XIX век.⁴⁰

39) Види: Скрјбин Н., Политические и экономические сведения о битольском вилаете, Битола 1885; Јамес Бакер, оп. цит.; Кънчев В., цит. дело; Миливоје Сави°, Занати и индустрија у присаједињеним областима и занати у старим границама Србије, Београд 1914; Крсте Битоски, Прилог кон проучувањето на битолските еснафи и нивната општествена улога во XIX век// Гласник на ИНИ, 1/1966, стр. 135–162.

40) Види: Шапкарев К. Материјали за възвраждане...; Кънчев В., цит. дело; Ивановф И., Ла

Со таквото поставување кон пошироката општествена и, во крајна линија, политичка проблематика, еснафските организации доаѓале во судир со властите и како што ќе констатира Вајганд, тие станале трн во окоото на Турците. Затоа власта нив знаела да ги растури (укине), а нивните членови да ги прогонува.

Силата на еснафските организации, како специфична рамка и средство за партиципација на македонските средини во општествените и политичките процеси на локално или поопшто ниво, значително се намалила по Источната криза, во врска со пропаѓањето на македонското градско стопанство и со слабеењето на македонските еснафи чии членови почнале да се иселуваат во соседните балкански држави.⁴¹

Во врска со партиципацијата на македонскиот народ во локалната самоуправа, со оглед на модалитетите, обемот и релевантноста на таа партиципација, може да се рече, *прво*, дека респективната самоуправа и покрај разгранетоста и важноста не го компензирала учествувањето на македонската народна група во политиката и власта, во таа смисла ниту во управата и судството; *второ*, дека односната самоуправа што се одвивала преку општините, селските и маалските совети и преку еснафските организации, на ограничено подрачје и вон сферата на политичката моќ и власт, била значајна рамка на партиципација на Македонците во народносните, пред сè, културно-просветни и духовни процеси и потреби; *трето*, дека институциите на сепаратната самоуправа, тесно поврзани со народниот живот овозможиле да се одржува народноста и да се поттикне нејзиниот развој и, *четврто*, дека преку институциите и функциите на народната (сепаратна локална самоуправа) македонската етничка група се вклучила и во политичкиот живот на Империјата, тогаш, кога тие институции и функции практично го надминуваале ограниченото подрачје на улогата и кога станувале организирани предводници на ослободителниот процес.

Тогаш таа самоуправа прераснувала во рамка и средство со кои се овозможувала политичката акција и партиципација на Македонците, што посебно дошло до израз во големата Источна криза кога македонските општини покренале повеќе многузначајни иницијативи и барања пред европските сили и институции.

гуестион Македониенне, Парис 1920; Љубен Лапе, Протоколите...

41) Види: Шапкарев К., цит. дело; Еничарев Н., цит. дело; Кљосев Д., Историја на македонското движење, Софија 1954; Десанка Миљовска, Две развојни етапи во економско-општествениот развој на Македонија во XIX век // Гласник на ИНИ, 2/1963, стр. 35–75.